

AHMED YESEVÎ VE MEVLÂNÂ'NIN HAYATI, DÜŞÜNCESİ VE ESERLERİNDEN DÎVÂN-I HİKMET VEMESNEVÎ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

A Comparative Research on Ahmad Yassawi and Mawlana's Life, Thoughts and Their Works

Diwan-i Khikmat and Masnawi

Darkhan ABİSHEVİ

ÖZET

Türk kültür ve edebiyat tarihinde karşılaştırmalı çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda devlet kurduğu düşünüldüğünde gerek şahsiyet gerek eser odaklı karşılaştırmalı çalışmaların gerekliliği anlaşılacaktır. Türklerin farklı asırlar ve mekânlarda hüküm sürmüş olsalar bile yaşayış tarzı ve eserleri arasındaki benzerlikler, aynı kültürel köklerden beslenildiği ve etkilenildiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın konusu bu bağlamda farklı asırlarda ve coğrafyalarda yaşayan ve ürün veren iki önemli Türk mutasavvıfı olan Ahmed Yesevî ve Mevlânâ arasındaki benzerlik ve farklılıklardır. Böylece iki bilginin yetiştiği çevre, gördüğü eğitim, hocaları ve önceden belirlenmiş bazı konulardaki görüşleri dikkate alınarak ikisinin arasında ortak bir bağın kurulması amaçlanmaktadır. Türkiye'de özellikle 1990'lardan sonra Ahmed Yesevî ile ilgili çalışmaların büyük bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Bu tarihten günümüze yayımlanan kitaplar, makaleler, düzenlenen bilgi şölenleri bunu açıkça göstermektedir. Son yıllarda Ahmed Yesevî Üniversitesi tarafından geleneksel olarak düzenlenen uluslararası Yesevî sempozyumları da bu ilgiyi canlı tutmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu, Pîr-i Türkistan adıyla meşhur Ahmed Yesevî'nin başlattığı Türk tasavvuf hareketinin Anadolu topraklarındaki mutasavvıflar üzerindeki etkisini konu edinmektedir. Bilhassa Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar arasındaki müştereklik tespit edilmiş, onların aynı irfan ekolünden oldukları söylenerek ve bu iddia delillerle desteklenmiştir. Ancak adı geçen mutasavvıflar kadar önemli olan ve dünyaca daha çok tanınan Mevlânâ ile Ahmed Yesevî'yi karşılaştırarak inceleyen birkaç bildiri dışında müstakil ve kapsamlı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Çalışmada, Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın hayatı, yetiştiği ortam, ilim tahsili ve eserleri üzerinde kısa bilgiler verildikten sonra ikisi arasındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca her iki mutasavvıfın en çok bilinen eserleri olması açısından Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet ile Mevlânâ'nın Mesnevî adlı eserleri de metin inceleme yöntemiyle ele alınmıştır. Üstelik Ahmed Yesevî'den bahsedilirken onunla ilgili yeni bulgular dikkate alınmıştır. Karşılaştırma neticesinde bu iki tasavvuf ehlinin hayatı, düşüncesi ve eserlerinde bazı ortak noktaların ve benzerliklerin olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın özellikle dinî tasavvufi halk edebiyatı başta olmak üzere ve ileride yapılabilecek benzer karşılaştırmalı araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Mevlânâ, *Dîvân-ı Hikmet*, Mesnevî, karşılaştırma.

ABSTRACT

Comparative studies have an important place in the history of Turk culture and literature. Considering that Turks have established a state in different geographies throughout history, the necessity of both personality and work-oriented comparative studies will be understood. Even if Turks reigned in different centuries and places, the similarities between life style and works reveal that they are fed and influenced by the same cultural roots. In this context, the subject of the study is the similarities and differences between Ahmad Yassawi and Mawlana, two important Turk sufis who live and leave the works in different centuries and geographies. Thus, it is aimed to establish a common bond between the two by taking into consideration the environment in which the two sages grew up, the education they received, their teachers and their views on certain predetermined topics. It's understood that the studies on Ahmad Yassawi had great interest in Turkey especially after 1990. The published books and articles, organised symposiums since this day clearly show this. International Yassawi symposiums, which have been traditionally organized by Akhmed Yassawi University in recent years, also keep this interest alive. Mostly the subject of the studies done in Turkey is about an impact of the Turk Sufi movement established by Ahmad Yassawi who also known as Pir-i Turkestan on sufis in Anatolia. Particularly, the commonality between Ahmad Yassawi and sufis such as Haji Bektash Wali, Haji Bayram Wali and Yunus Emre was determined, and this claim was supported by evidence, saying that they were from the same school of wisdom. However, apart from a few papers of comparative studying on Mawlana and Ahmad Yassawi, who is as important as the sufis mentioned and more known worldwide, there are no detached and comprehensive studies on them. In the study, after giving brief information about the life, environment, education and works of Ahmad Yassawi and Mawlana, the similarities between the two were tried to be determined. In addition, in order to be the most known works of both sufis, Ahmad Yassawi's *Diwan-i Khikmat* and Mawlana's *Masnawi*, were also handled by text analysis method. As a result of this comparison, it has been determined that there are some common points and similarities in the life, thought and works of these two sufi. It is thought that this study will contribute to comparative research that can be carried out especially on religious sufistic folk literature and on a similar subject in the future.

Keywords: Ahmad Yassawi, Mawlana, *Diwan-i Khikmat*, *Masnawi*, comparison.

1. ORCID: 0000-0002-8193-4803

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, d24042015@gmail.com

*ABİSHEV, D. (2020). "Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın Hayatı, Düşüncesi ve Eserlerinden *Dîvân-ı Hikmet* ve *Mesnevî* Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 21, s. 90-106. Makale Geliş Tarih 15 Haziran 2020 Makale Kabul tarihi: 06 Eylül 2020

EXTENDED ABSTRACT

Turk peoples have a rich history in both history and culture. The Turks, whose existence was calculated in millennia, gained a new cultural identity after accepting Islam. Turks, which reigned through the world thanks to the military and political power, begin to conquer the geographies of the hearts as well as new land conquests with Islam. So much so that these lands brought up new generations that will mark history. Yassawi's, Mawlana's and Yunus'es are the leading ones. It is noteworthy that the heart ties established by these people in the next historical period have disappeared, but recently Turks have attempted to revive these ties in order to regain their identity. This attention has brought about the need for scientific research. Comparative studies have emerged especially about Turks, who are ruling in different geographies today. In this context, Ahmad Yassawi and Mawlana were compared.

Although Ahmad Yassawi and Mawlana are individually researched, it has been determined that they have not been examined comprehensively and comparatively. Most of the studies carried out in Turkey include impact of school Ahmad Yassawi established and people he taught on the movements and sufis of former Ottoman lands. In particular, the influence of Ahmad Yassawi on sufis such as Haji Bektash Wali, Haji Bayram Wali and Yunus Emre was determined, and this claim was supported by evidence by saying that they were from the same school of wisdom. However, apart from a few papers dealing with another genius Mawlana raised by Anatolia and Ahmad Yassawi, Pir (the spiritual leader) of the Turkestan geography, there are no detached and comprehensive studies. Such works as A. Nisanbayev's The Man at Ahmad Yassawi and Mawlana and A. Karaismailoglu's The Concept of Knowledge in the Language of Ahmad Yassawi, Mawlana and Yunus Emre are examples for them. In these writings, the two sufis are only dealt with from a certain aspect or from a grasp perspective. In the study we dealt with, the subject was examined in a holistic and inclusive framework. In other words, issues such as the geography they live in, the environment in which they grow up, their teachers and thoughts are also taken into consideration. Also, in this context, a comparison has been made over Ahmad Yassawi's *Diwan-i Khikmat* and Mawlana's *Masnawi* in terms of the intellectual closeness of the two sufis and enthusiasts and their views are the most known works of both.

As a result, in this study where similarities and some differences about the life, thought and works (*Diwan-i Khikmat* and *Masnawi*) of those two important Turk sufis Ahmad Yassawi and Mawlana who lived and left their works in different geographies and different centuries were observed, it has been determined that there are similar points in terms of family atmosphere they grew up in, the teachers they received from and study they took, as well as their views on major social and religious issues. In addition to this, the geography in which they lived and the difference of people they had addressed also reflected in the language and style they used in their works and caused a distinction point. However, in terms of the source in their poems and the purpose in their writing, it is remarkable that the two are reunited. The same can be said about the spiritual influence and interest they have had on the generations that come after them.

In terms of their works, the differences between *Diwan-i Khikmat* and *Masnawi* can be shown as follows: *Diwan-i Khikmat* is spoken in Turkish, *Masnawi* in Persian; the nomadic and rural areas were addressed in *Diwan-i Khikmat* and the people of the city in *Masnawi*; whether *Diwan-i Khikmat* belongs to Ahmad Yassawi is a matter of debate, but it does not have original copies, *Masnawi* is certain that it is voiced by Mawlana and it has original texts; *Diwan-i Khikmat* is not big in volume, *Masnawi* is a voluminous work consisting of six parts; *Dîvân-ı Hikmet* is not annotated, but *Masnawi* has many annotations; *Diwan-i Khikmat* does not contain stories, while *Masnawi* is full of exemplary stories. Similarly, if we talk about their similarities, they are both said for the same purpose, that is, to call the people to guidance, honesty, to guide people in the way of the perfection; they are also expressed in an experience based on divine inspiration, in both works are based on the main sources of Islam, which is first of all the Qur'an, hadiths and the lifes of saints.

GİRİŞ

Türk halkları hem tarih hem de kültür açısından zengin bir geçmişe sahiptir. Varoluşu bin yıllarla hesaplanan Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra yeni bir kültür kimliği kazanmıştır. Askeri ve siyasi güç sayesinde cihana hüküm süren Türkler, İslamiyet’le birlikte yeni toprak fetihlerinin yanı sıra gönül coğrafyalarını da fethetmeye başlar. Öyle ki bu topraklar tarihe damga vuracak yeni nesillerin yetişmesini sağlamıştır. Bunların başında Yesevîler, Mevlânâlar ve Yunuslar gelmektedir. Sonraki tarihî süreçte bu zatların kurduğu gönül bağları yok olmaya yüz tutmuş, ancak son dönemlerde Türklerin kendi kimliğini tekrar kazanmak adına bu bağları canlandırma çabasına koyulduğu dikkate değerdir. Bu dikkat, bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle günümüzde farklı coğrafyalarda hüküm süren Türkler hakkında karşılaştırmalı çalışmalara gereklik ortaya çıkmıştır. Çalışmada bu kapsamda Ahmed Yesevî ile Mevlânâ mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

Ahmed Yesevî ve Mevlânâ ayrı ayrı çokça araştırılan kişiler olmalarına rağmen karşılaştırmalı yöntemle ve kapsamlı bir şekilde incelenmediği belirlenmiştir. Türkiye’de sürdürülen çoğu çalışma, Ahmed Yesevî’nin temelini attığı ekol ve yetiştirdiği kişilerinin eski Osmanlı topraklarındaki akımlar ve mutasavvıflara olan tesirini içerir. Bilhassa Ahmed Yesevî’nin Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar üzerindeki etkisi belirlenmiş, onların aynı irfan ekolünden oldukları söylenerek bu iddia delillerle desteklenmiştir. Ancak Anadolu’nun yetiştirdiği diğer bir deha Mevlânâ ile Türkistan coğrafyasının Pîri Ahmed Yesevî’yi birlikte ele alan birkaç bildiri dışında müstakil ve kapsamlı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. A. Nisanbayev’in Ahmed Yesevî ve Mevlânâ’da İnsan, A. Karaismailoğlu’nun Ahmed-i Yesevî, Mevlânâ ve Yunus Emre’nin Dilinde “Bilgi” Kavramı adlı çalışmaları bunlara örnek gösterilebilir. Bu yazılarda iki mutasavvıf, sadece belli bir yönünden ya da bir kavrama bakışları açısından ele alınmıştır. Ele aldığımız çalışmada ise konu bütünsel ve kapsayıcı bir çerçevede incelenmiştir. Yani onların yaşadığı coğrafya, yetiştiği çevre, hocaları ve düşünceleri gibi hususlar da dikkate alınmıştır. Ayrıca bu kapsamda iki mutasavvıf ve mütefekkirin fikrî yönden yakınlığı, görüşleri her ikisinin de en çok bilinen eserleri olması açısından Ahmed Yesevî’nin *Dîvân-ı Hikmet* ile Mevlânâ’nın *Mesnevî* adlı eserleri üzerinden de bir karşılaştırma yapılmıştır.

Ahmed Yesevî ve Mevlânâ arasında benzerliklerin tespit edilmesi gerektiği hususunda M. Temizkan şöyle bir kanaat ortaya koyar: “Ahmed Yesevî ile Hz. Mevlânâ’nın ortak noktaları tespit edilmeli ve genişçe ele alınmalıdır. Bu ortak noktalar, mümkün olduğu kadar Azerî, Türkmen, Tatar, Özbek... şairlerden yapılacak alıntılarla desteklenmelidir. Böylece de hem Ahmed Yesevî ile Mevlânâ arasında bir bağ kurulmuş, hem de Türk topluluklarının Mevlânâ ile olan yakınlığı ve bağı tespit edilip işlenmiş olacaktır. Ahmed Yesevî ile Mevlânâ arasındaki müşterek noktalar, Mevlânâ’nın Türk topluluklarına tanıtılması hususunda büyük bir imkândır. Bu imkândan istifade edilmelidir... Ahmed Yesevî ve Mevlânâ arasında müşterek olan pek çok şey vardır. Bunların tamamının veya bir kısmının ortaya konması, Ahmed Yesevî’nin Türk dünyasının ortak şahsiyeti

olması dolayısıyla, Mevlânâ'nın çeşitli Türk toplulukları tarafından daha kolay tanınmasına ve benimsenmesine zemin teşkil edebilecektir." (Temizkan, 2010: 96). Örneğin, Kazakistan'daki çalışmalara bakıldığında araştırmacıların Mevlânâ'nın eserlerinin ahlâkî ve felsefî boyutlarına önem verdikleri ve bu yönüyle inceleme yaptıkları görülür. Mesnevî ise Doğu edebiyatından bir örnek olarak okunur. Mevlânâ daha çok şairlik yönüyle bilinir. Hatta onun ismini bile duymamış insanlara rastlanabilir. Nitekim A. Şimşek de aynı kanaate vararak Kazakistan'da Mevlânâ'nın tanınmadığını, tanıyan bazı akademisyenlerin ise onu İranlı, Afganistanlı veya Tacik olarak bildiğini üzümlere ifade eder (Şimşek, 2010: 241-246). Bu minvalde "Yesevî ve Mevlânâ" yanı sıra elbet "Abay ve Mevlânâ", "Meşhur Jüsip ve Mevlânâ" şeklindeki karşılaştırmalı çalışmalara ihtiyaç duyulması gayet tabiidir. Dolayısıyla bu tespit, ele alınan çalışmanın genel anlamda Türk halklarının birbirini tanıması, özellikle de Mevlânâ'nın tanınması açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Çalışmada; öncelikle Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın hayatı, yetiştikleri çevre, ilim yolculukları ve son olarak birer eserleri mukayese edilerek her ikisi arasındaki benzer ve farklı noktalar belirlenmiştir. Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra iki bilge ve onların şaheserleri olan *Dîvân-ı Hikmet* ve *Mesnevî* arasında genel bir karşılaştırma yapılmıştır.

1. Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın Hayatlarındaki Benzerlikler

Bir ekolü asırlar ötesine taşıyacak nesil yetiştirmek o ekolü kurmak kadar önemlidir. Bir kültür ayakta kalabilmesi için, Türk-İslam kültüründe olduğu gibi, o kültürü yaşatabilecek ve devam ettirebilecek numuneler gerekir. "Orta Asya'da, Ahmed Yesevî'nin, Türk kültürü ile İslam din ve tasavvufunu kaynaştırmasıyla başlayan dinî ve tasavvufî zincir, Anadolu'da Mevlânâ, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli gibi daha birçok halka ile devam etmiştir. Bir zincirdeki halkaların ortak bağlantı noktalarına sahip olması gibi, sûfî şairler için de kaynak ve içerik bir bağlantı noktasıdır. İnsana ve hayata bakış tarzları her birinde kendisine mahsus bir özellik arz etmez. Hepsi de insanı Kur'ân-ı Kerim, hadis ve tasavvuf perspektifiyle ele alır. Farklı olan onların bu hususları dile getirme şeklidir. Hepsi aynı kaynaktan beslenmiş, aynı hakikati ifade etmiş, ancak manaya giydirdikleri söz elbisesi, içinde oldukları zaman ve mekânın ihtiyacına paralel olarak değişmiştir. Türkçe veya Farsça, aruzla ya da heceyle dile getirdikleri bütün şiirleri daima inancın gücünü, insanın değerini, zamanın önemini ve sevginin yüceliğini dile getirmiştir." (Yeniterzi, 2017: 98).

Ahmed Yesevî'nin hayatı, günümüzde daha çok menkıbeler yoluyla ulaşmıştır. Buna rağmen onun şahsiyeti, son dönemlerde, özellikle Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını elde etmesiyle gerek Orta Asya Türk coğrafyasında gerek Türkiye ve dünyada geniş bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Bu çabalar sayesinde onun hayatı ve eserleriyle ilgili yeni vesikalar ve bilgiler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla onun şahsiyetinden bahsedildiğinde yeni bulgular dikkate alınmıştır.

Mevlânâ'ya gelince onunla ilgili yazılan kitap ve makalelerin sayısı çok fazladır ve gün geçtikçe artmaktadır.¹ Zira ona ve eserlerine olan ilgi her zaman zinde tutulmuştur. Dolayısıyla çalışmada tekrardan kaçınma adına Mevlânâ'nın hayatı hakkında genel olarak bahsedilmiştir.

Ahmed Yesevî, günümüzde Güney Kazakistan'da bulunan Sayram kasabasında doğmuştur. Ancak doğum tarihine ait net bir bilgi bulunmamaktadır. İsmi kaynaklarda Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Hâce Ahmed, Kul Hâce Ahmed, Hoca Ahmed Yesevî (Yesevî, 2018: 91-101) olarak farklı şekillerde geçer. Babası Şeyh İbrahim'in, Hz. Ali soyundan geldiği belirtilmektedir. Annesinin, Şeyh İbrahim'in halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı olduğu bilinmektedir. Kendisi onların Cevher isimli kızlarından sonra ikinci çocuklarıdır. Ahmed, erken yaşlarında önce annesini sonra babasını kaybetmiş ve ablasıyla birlikte Yesi (Türkistan) şehrine gidip yerleşmiştir. Orada şahsiyetine dair farklı yorumlar bulunan Arslan Bâb isimli zatın terbiyesini kısa bir zaman görmüş. Sonra ilim öğrenmek amacıyla Buhara'ya gitmiş ve ünlü tarikat şeyhi Yûsuf el-Hemedânî (öl. 535/1140)'ye intisap ederek tasavvufî terbiyesini almış ve daha sonra onun halifesi olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra diğer iki halifelerden sonra kısa bir zaman şeyhlik yaptıktan sonra irşâd işine devam etmek için tekrar Yesi'ye dönmüş ve orada 1166 yılında vefat etmiştir. Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlunun olduğu ancak babası hayattayken öldüğü nakledilmektedir. Onun sülalesi ise Gevher Şehnaz adlı kızına dayanmaktadır (Köprülü, 1997: 210-215; Eraslan, 1989: 159-161). Ahmed Yesevî'nin yetiştiği coğrafya, onun doğumundan çok önce İslam'a dâhil olmuştu. O zamanlarda onun doğduğu Sayram şehri stratejik bir konuma sahipti. Babası İbrahim zamanının tanınmış şahsiyeti ve birtakım kerametler sahibi olmuştur (Kenjetay, 2018: 41-68). Annesinin de temiz bir sülaleye sahip olduğunu dikkate alırsak, Ahmed Yesevî şahsiyetinin temellerinin aile ortamında atıldığını açıkça söylenebilir.

Asıl adı Celâleddîn Muhammed olan Mevlânâ ise milâdî 1207 yılında Belh şehrinde doğmuştur. Ayrıca Mevlânâ ismi Rûmî, Belhî ve Konevî sıfatlarıyla da zikredilmektedir. O, İslam'ı ilahî aşk, sevgi ve hoşgörü bakışıyla insanlara sunan bir anlayışın öncüsü olarak tanınmıştır. Babası Bahâeddîn Veled (öl. 628/1231)'in Belh'te etkin bir âlim ve sûfî olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Mevlânâ da tahsiline ailesi ortamında başlamıştır. 1212 tarihinde ailesi ile birlikte Belh'ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Uzun süren bir yolculuk esnasında Nişabur, Bağdat üzerinden Mekke'ye giderek, oradan Şam üzerinden geçerek Anadolu topraklarına ulaşmışlar. Larende'de yedi sene kalmışlar ve oradayken Mevlânâ Gevher Hatun'la evlendirilmiş, ardından iki oğlu Sultan Veled ve Alâeddîn Çelebi olmuştur. Annesi Mümine Hatun Larende'de vefat etmiştir. 1229 yılında ise kabile, Konya'ya intikal ederek orada yerleşmiştir. İki yıl sonra Mevlânâ'nın babası vefat etmiş ve o, genç yaşına rağmen müftü ve müderris olan babasının yerine geçirilmiştir (Karaismailoğlu, 2005, 15-19).

Ahmed Yesevî ile Mevlânâ aile ve yetiştiği çevre bakımından karşılaştırıldığında ikisinin de soylu aileden geldiği anlaşılır. Babalarının âlim veyahut tarikat şeyhlerinden olması ise ayrı bir benzerlik

¹ Bu konuda Türkiye'de ve yurtdışındaki çalışmalar hakkında Mevlânâ Bibliyografyasına başvurulabilir: (Mevlânâ Bibliyografyası, 2013).

noktasıdır. Küçük yaşlarından itibaren yolculuğa koyulmaları ve ikisinin de çocukluklarının geçtiği şehirden ayrılmak zorunda kalmaları söz konusudur.

İki mutasavvıfın hocaları ve ilim yolculuğuna gelince Yesevî, ilk tahsilini Sayram'da Bahâeddîn İsficâbî adlı zattan aldığı söylenmektedir (Kenjetay, 2018: 41-68). Ancak bu zattan ne gibi ilimler aldığına dair bilgiye rastlanılmamaktadır.

Hikmetlerde, Ahmed Yesevî'nin hocası Arslan Bâb ile yedi yaşında karşılaştığı söylenir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aldığı emanet hurmasını genç Ahmed'e teslim edip kısa bir müddet yanında bulunduktan sonra Arslan Bâb vefat etmiştir (Ahmed Yesevî, 2016: 3-10). Dîvân-ı Hikmet'te adının sıkça zikredildiği Arslan Bâb'ın şahsiyeti hakkında malumatlar çok azdır ve Ahmed Yesevî ile onun arasındaki ilişkiler menkıbelere dayanarak anlatılmıştır. Hatta onun doğum ve vefat tarihi de belli değildir. Malumu odur ki, Arslan Bâb döneminin meşhur sûfilerinden olmuş, dolayısıyla Ahmed Yesevî onun hizmetinde bulunmuş, ondan akide ve sûfilik dersini almış ve onun nazarına mazhar olmuştur. Böylece o riyazet ve halvet aşamalarından geçerek nefsin terbiye edebilmiştir ve adı etrafa yayılmaya başlamıştır. Arslan Bâb'a, Emir Timur (öl. 807/1405) tarafından yapılmış olduğu söylenen türbesi ise Otrar'dadır. Günümüzde halk, Ahmed Yesevî'ye gitmeden önce Arslan Bâb türbesini ziyaret ederler (Hasan, 2018: 71-89).

Yine Ahmed Yesevî'nin hocalarından olan Yûsuf Hemedânî ise; Bağdat, Buhara ve Semerkant şehirlerinde birçok âlimlerden hadis, fıkıh ve kelam derslerini okumuş, sonra tasavvufa yönelmiştir. Onun dinî emirlere son derece bağlı olduğu ve sahv ve temkini esas alan bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu söylenmektedir. Hayatı boyunca birçok mürid yetiştirmiştir (Tosun, 2013: 12-13). Onlardan birisinin de Ahmed Yesevî olduğu bilinmektedir. Ahmed Yesevî'nin şeyhinin şiddetli etkisinde olduğu ve onunla birçok yerleri gezdiği, böylece onun teveccühünü kazanarak halifesi olmayı hak ettiği ve Yûsuf Hemedânî'nin vefatından sonra üçüncü sırada onun postuna geçtiği, ancak yukarıda da zikredildiği gibi bir işaret üzerine Yesi'ye döndüğü nakledilmektedir (Köprülü, 1997: 210-215). Günümüzde her ne kadar Yûsuf Hemedânî'nin Yesevî'nin hocası olup olmadığına dair farklı görüşler öne sürülmeğe de herkesçe kabul edileni, yukarıda bahsedilen bilgilerdir.

Bu zatların yanı sıra, Ahmed Yesevî'nin Ebû'n-Necîb Sühreverdî (öl. 563/1168), Şihabeddîn Ömer Sühreverdî (öl. 632/1234) ve Necmeddîn Kübrâ (öl. 618/1221) ile bağları olduğu nakledilmektedir (Karamustafa, 2017: 125-150).

Mevlânâ durumunda ise babasının vefatından sonra onun müridlerinden Seyyid Burhâneddîn Tirmizî (öl. 639/1241), Mevlânâ'yı tasavvufî yönden yetiştirmiş ve onu tahsilini tamamlaması için Şam'a göndermiştir. Seyyid Burhâneddîn, kendi vazifesini yerine getirdikten sonra Kayseri'ye gitmiş ve orada vefat etmiştir. 1244 tarihinde Mevlânâ, Şems-i Tebrizî (öl. 645/1247) ile karşılaşmış ve bu buluşma Mevlânâ'nın hayatında ve gönül dünyasında büyük devrime yol açmıştır. Bir müddet sonra farklı nedenlerle Şems-i Tebrizî Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılık sonrası Mevlânâ, kuyumcu Selahaddin'i, onun vefatından sonra Hüsâmeddîn Çelebi'yi

kendisi halife ve dost edinmiştir. Bu esnada Mevlânâ kendisine ait olan eserlerini dile getirmiş ve bu faaliyetini hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu isimleri geçen zevâtın dışında Mevlânâ'nın Şam'dayken Şeyh Muhyiddîn-i Arabî, Sa'deddîn-i Hamevî, Şeyh Osmân-ı Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Sadreddîn-i Konevî ile sohbet ettiği, Konya'dayken Şirazlı Kutbeddîn, Fahreddîn-i İrâkî, Şeyh Necmeddîn-i Râzî, Urmiyeli Kadı Sirâceddîn ve Hintli Safiyeddîn ile görüştüğü kaynaklarda geçmektedir. O günlerden bugüne Mevlânâ, Anadolu topraklarında büyük ilgi görmüştür (Karaismailoğlu, 2005, 19-25).

Görüldüğü üzere iki bilgenin gerek şeriat gerek tasavvuf noktasında ciddi anlamda bir ilim ve terbiye aldıkları söz konusudur. İkisinin de ilim yolculukları esnasında zamanlarının birçok ünlü şahsiyetleriyle karşılaşarak onlardan müteessir oldukları anlaşılmaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde Yesevî ve Mevlânâ'nın hocaları ile etkilendiği zevat arasında da bir bağ kurulabilir. Mesela Ahmed Yesevî'nin şeyhi Yusuf-i Hamedânî, ünlü İmam-ı Gazzâlî (öl. 505/1111)'nin de şeyhi olan Ebu Ali-i Fârmedî (öl. 477/1084)'ye intisab etmiş, Bagdat, İsfahan ve Semerkant'daki terbiye ile meşgul olmuştur. Ahmed Yesevî'nin Buhara'da bağlandığı ve sonrasında Türkistan'ı irşâd etme görevini kendisine veren bu Hanefî âlim ve sûfî zât, İslam dünyasındaki genel tasavvufî düşüncenin önemli simalarından biridir. Mevlânâ ise, muhtemel de olsa babası Bahaüddîn Veled (öl. 1231) ve onun müridi Burhaneddîn Muhakkik (öl. 1240-41) vasıtasıyla Necmeddîn Kübrâ (öl. 1226) ve daha ileri Ahmed Gazzâlî (öl. 520/1126) ile irtibatlıdır. Ahmed Yesevî'yi Pir-i Türkistan diye ananlardan ve ondan nakillerde bulunan Feridüddîn-i Attâr (öl. 618/1221), Mevlânâ'nın övdüğü ve örnek aldığı bir kişidir (Karaismailoğlu, 2004: 70). Keza Attâr, Yesevî'nin hocası sayılan Yûsuf Hemedânî'den de asrın imâmı şeklinde zikrederek övgüyle bahsetmiştir (Hasan, 2018: 71-89). İşi daha da ileri götürecek olursak, bazı kaynaklar, Attâr'ın da Mevlânâ'nın da çok etkilendikleri şairlerden Senâî (öl. 525/1131)'nin Şeyh Yûsuf Hamedânî müridlerinden olduğunu aktarmaktadır (Savi, 2009: 502-503). Bunun da ötesinde Ahmed Yesevî'nin doğrudan Bahaüddîn Veled'in şeyhi olan Necmeddîn Kübrâ ile ilgi kurduğunu söyleyenler de vardır (Karamustafa, 2017: 125-150). Görüldüğü üzere, Ahmed Yesevî ve Mevlânâ arasında birçok yönden münasebet söz konusudur.

Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın hayatlarına bakarak onların şahsiyetini özetleyecek olursak, onların sûfî meşrepli bir ailede doğduğu, ilim tahsiline erken yaşlarından başladıkları, şer'î ilimlerle birlikte tasavvufu da öğrendikleri ve kendilerini irşâd yoluna adayan bireyler olduğu söylenebilir. Gerek hayattayken gerekse vefatlarından sonra da büyük bir coğrafyada çevresini etkileyen Yesevî ve Mevlânâ, kendilerinden sonra gelenlerin belleğinde hem eserleri hem de makamları etrafında anlatılan sözlü kültür ürünleriyle günümüze kadar gelebilmiştir. Bu da bulunduğu zaman ve coğrafyanın farklı olmasına rağmen ikisinin de aynı ruhu taşıdığını ve aynı dava için yaşadıklarını göstermektedir.

2. Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın Düşüncelerindeki Benzerlikler

Ahmed Yesevî, inancın temel prensiplerini karmaşık olmaktan çıkarıp, halkın anlayışına ve irfanına göre sadeleştirip, İslam'ın Türkler arasında yayılmasında ve bu dine karşı derin bir muhabbet

beslenmesinde önemli role sahip olmuştur (Aytaş, 2016: 880). Mevlânâ da, “Müslümanlığı Türk ruhuna intibak ettiren büyük bir yenilikçidir.” (Yeniterzi, 2017: 104). Ahmed Yesevî, hikmetlerinde belirttiği üzere Farsça bilmesine rağmen âyet-hadis anlamını Türkçe vermeyi uygun görmüştür (Ahmed Yesevî, 2016: 116) ve zaten Divân-ı Hikmet’in dili Türkçedir. Buna karşılık Mevlânâ geleneğe uyarak Mesnevî’sini ve diğer eserlerini Farsça söyler, ama onun Türkçe söylediği rubâiler de bulunmaktadır. Ayrıca Yesevî’ye nispet edilen tasavvuf ve tarikat konulu Farsça yazılmış iki küçük eserin bulunduğu bilinmektedir (Eraslan-Tosun, 2016).

İki bilge de kendi eserlerinde insanı geniş bir perspektifle ele almıştır. Onlar insanı bazen övmüş bazen de yermişlerdir. Neticede, ikisi de insanın pişme, olgunlaşma haritasını çizmiş, insanın özgür olma ve kurtuluş reçetesini sunmuşlardır. Onların insana bakışlarını ele alacak olursak şu tezler ortaya konulabilir: “Yesevî ilminin temeli sûfilik, yani âşıklık ve onunla beraber ‘tevhîd tadını almak’ olarak tanımlanır ve onun ilminin anlamı ise ‘hakikate ulaşmak’tır. Amacı da ruhu, gönü terbiye etmek, eğitmektir. Gönül de insanda olduğu için, Yesevî ilminin konusu insandır. Gayesi ise, onun kalbî, ruhî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır. Öyleyse, Yesevî ilmi insanın kendi kendisini incelemesine, tanımasına ışık tutmaktadır.” (Kenjetay, 2018: 41-68). Ahmed Yesevî’ye göre, insan kendi kâmil sıfatına nail olabilmesi için erdem, hikmet, fazilete dayalı yola ayak basması lazım. Ona göre insan belli bir eğitim sürecinden geçerek olgunluğa erebilir. O öğretisini dört ilke üzerine kurar. “Dört kapı” olarak bilinen bu ilkeler şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Ahmed Yesevî insanın tasavvuf eğitiminde ilk sırada şeriatı esas alır. Eğitimin ikinci merhalesini tarikat eğitimi oluşturmaktadır. Tarıkatta yol alan derviş gerekli eğitim sürecini tamamladıktan sonra marifete sahip olmaktadır. Ondan sonra eğitimin en üst merhalesi ve olgunluğun en üst mertebesi hakikate nail olmaktadır (Aytaş, 2016: 882). Anlaşıldığı gibi her merhale onar kapıdan ibarettir.

Mevlânâ da aynı şekilde kendi düşünce ve inanç sisteminin merkezinde insanı oturtmuş bir sûfi-mütefekkindir. Ona göre insan çok değerli bir varlıktır, ancak o kendi değerini bilmez ve kendisini ucuza satmaktadır (Cebecioğlu, 2009: 19). Mevlânâ, neyin inleyişiyle insan için aslından ayrılmanın, “Hindistan’daki papağanların selamı” ile insanın ten, nefis kafesinde kalmanın söz konusu olduğunu bildirmektedir. Binlerce beyitte güzel ahlak sahibi, dürüst, çalışkan, alçak gönüllü, hoşgörülü ve kötülüklerden arınmayı bilen olgun insan reçetesini sunar. Özellikle Mesnevî’sinin kendisiyle, yaratıcısıyla ve dış dünyadaki bütün varlıklarla barışık, huzurlu ve mutlu insan olmanın tarifi üzerinde kurulduğu açıkça müşahede edilir. Eserdeki bilgiler, hikâyeler insanın düşebileceği tuzaklar yanında gerçek mahiyetini keşfedebilmesi için birer ipucu içermektedir (Yeniterzi, 2017: 33). Mevlânâ, insana fâsık da olsa, kâfir de olsa, engin bir görüşle ve rahmet dolu bir nazarla bakmıştır (Cebecioğlu, 2009: 211). O, insanları Allah’ın çeşitli sıfatlarının tecelligâhı olarak görmüştür (Cebecioğlu, 2009: 127).

Ahmed Yesevî insana bakışını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar

Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikâyetçi

Allah şâhid, öyle kula “Siccin” hazır

Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte” (Ahmed Yesevî, 2018: 61).

Yani bilgenin önemle üzerinde durduğu husus, kimsenin gönlünü kırmamaktır. Aynı şekilde Mevlânâ da insanın gönlünü kırmaktan sakındırır.

Yesevî düşüncesi, her şeyden önce insanı iç hürriyetine kavuşturmayı, hür insan yetiştirmeyi amaç edinen manevî bilgiler kaynağıdır (Kenjetay, 2018: 132). Mevlânâ için de aynısı söz konusudur. Zira Mesnevî’deki hikâyeler, insanın zaaflarından kurtulup özgür olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Mevlânâ’ya göre insan olabilmek için, nefsin esaretinden kurtulmak ve kul olma bilincine ermek gerekmektedir:

“Ey oğul! Nefsânî kayıt bağımlı çöz, azâd ol, özgür ol!

Benlik zindanından kurtulmadıkça, sahte varlıktan çıkmadıkça,

Cenâb-ı Hak senin dostun olmaz.

Hayalinin kölesi olmaktan kurtul!” (Cebecioğlu, 2009: 136).

Görüldüğü gibi onların insana olan bakışları birçok noktada birleşmektedir.

Kadınlar konusunda da iki bilgenin tutumu benzerlik taşımaktadır. Mesela, Ahmed Yesevî erkek ve kadınların aynı zikir meclisinde bulunmasına müsaade etmiştir (Eraslan, 2018: 169-176). Ancak H. Bice, Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’te ve Hazinî adında bir Yesevî dervişiinin yazdığı Cevâhiru’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr adlı eserinde geçen rivayetleri delil göstererek öyle bir şeyin (erkek ve kadınların engelsiz şeriata aykırı bir şekilde bir arada zikir çekmelerinin) vuku bulmadığını söylemektedir (Ahmed Yesevi, 2018: 38-39). Mevlânâ’nın da birçok kadın müridinin olduğu ve cuma akşamları hanımlar eşliğinde sohbet ve nasihatlerle başlayan gecenin sema ile sabah namazına kadar sürdüğü beyan edilmektedir. Ayrıca Mesnevî’de cinsiyet ayrımına yer vermeden örnek insan olmanın tarifini verdiği görülür (Yeniterzi, 2017: 79-80).

Ahmed Yesevî, geçimini tahta kaşık, kepe ve kâse yontup satarak sağlamıştır. Onun eğittiği Horasan erenleri de onu örnek alarak üretmek tüketmeyi kendi hayatına esas almıştır (Aytaş, 2016: 890). Mevlânâ da bu önemli hususu Mesnevî’inde uzun uzun anlatır. “Av hayvanlarının aslana tevekkül etmesini ve çalışmayı bırakmasını söylemeleri” başlığı altında gelen hikâye buna bir örnek niteliğini taşımaktadır. Bu esas üzerinde kurulan Mevlevîhâneler tarihinde birer sanat merkezleri olmuştur. Mesela, bin bir günlük çilesini tamamlamaya çalışan dervişlerin bir kısmı musiki ve hatla, bir kısmı marangozluk, saatçilik gibi mesleklerde yetiştirilmiştir (Kılıç, 2018: 99-100).

Yesevî ilmi, Orta Asya’da, medeniyetler arası barış ve saygının, Müslümanlık ile Hıristiyanlık mensupları için hoşgörü ve sevginin kaynağı olmuştur (Kenjetay, 2018: 131-150). Mevlânâ vefat

edince cenazesini kaldırmak için farklı din mensupların da katıldığı, hatta onların bazılarının “Biz dinimizi Mevlânâ sayesinde öğrendik” dedikleri kayda değerdir.

Günümüzde hem Ahmed Yesevî hem de Mevlânâ eserlerinde beslendikleri temel kaynak Kur’ân-ı Kerîm iken, her ikisinin eserlerini bilen ve benimseyen kesimin farklı olduğu söylenebilir. Mevlânâ’nın sözlerinin ulusal ve uluslararası dünyada, farklı dinleri benimseyen kişilerce de bilindiği ve takip edildiği gözlemlenirken Ahmed Yesevî’nin Türk dünyası özelinde daha millî bir kesim tarafından benimsendiği çıkarımında bulunulabilir, fakat her ikisinin de beslendiği esin kaynağı, dayanak noktası Kur’ân-ı Kerîm ve İslam dininin esaslarıdır.

Hâlbuki Ahmed Yesevî, Hikmet’inde kendisinin sünnetleri sıkı tutarak ümmet olduğunu açıkça söylemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’i Pîr-i Kâmil olarak yani “mutlak rehber” olarak kabul ederek şöyle demiştir:

Yüzden kaldırıp perdeyi miskine doğru bak;

Ben o kuluyum o muy-ı siyah pâ-yı Muhammed.

Miskîn Yesevî arzu-ı ravzâ-ı Hazret,

Olur mu müyesser hâk-i kefi pâ-yı Muhammed (Ahmed Yesevi, 2018: 138).

Aynı şekilde Ahmed Yesevî’nin şeyhi Ehl-i sünnet anlayışının Hanefî ekolünden olan Yusuf Hemedânî’nin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının yolundan gitmekteki hassasiyeti ile meşhurdu. Dolayısıyla onun tesiri altında kalan Ahmed Yesevî’nin şeriat ahkâmına; Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnetine; İslam’ın zâhirî kurallarına ne kadar bağlı olduğu hikmetlerinde açıkça görülmektedir (Ahmed Yesevi, 2018: 14). Ayrıca Hikmetlerinde İslâm itikadına ters düşecek unsurlara rastlanmadığı gibi bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek kadar da şer’î hükümlere bağlılık konusunda titizlik göstermiştir (Eraslan, 2018: 169-176). Buna benzer Türklerin Yesevî sayesinde Müslüman olduklarını iddia etmek de elbette eksik bir söylem olur, çünkü ondan önce de Türk yurtlarında İslam’ı yaymak uğruna emek sarf eden ulemanın ve mutasavvıfların olduğu tarihten bilinmektedir. Fakat, İslamiyet’in kabulünün hız kazanmasında Ahmed Yesevî’nin etkisi yadsınamaz.

Ayrıca Mevlânâ da kendisinden İslam’ın temel kaynaklarına aykırı düşen sözler nakledenleri uyararak şöyle demiştir:

Bendesiyim Kur’ân’ın tende oldukça bu cân

Ahmed-i Muhtâr’ın ayağının tozuyum her ân

Benden bundan başka bir söz nakleder ise her kim

Ben o sözden de onu nakledenden de incinirim (Cebecioğlu, 2009: 22).

Dolayısıyla ikisinin düşüncesinin doğru tanımlanması ve tanınması önemlidir. Bu noktada ölçü eserleri olmalıdır.

Tarikat bağlamında Ahmed Yesevî'ye Yesevîyye, Mevlânâ'ya da Mevlevîyye tarikatı nispet edilmektedir. Bu iki tarikat da tarihte büyük roller üstlenmiş ve geniş coğrafyalara nüfuz etmiştir. Böylece Orta Asya'da daha sonra yayılan Kübrevîyye, Nakşibendîyye ve hatta daha çok Hint kıtasında yayılan Çiştîyye tarikatlarının hepsi Yesevîyye'den etkilenmiştir. Türkiye'de bu etki, Bektaşîyye ile doğrudan, Mevlevîyye ile Kübrevîyye tarikatı üzerinden dolaylı bir kanaldan kendisini göstermiştir (Hayati Bice ile Ahmed Yesevî ve Yesevîlik üzerine, 2019). Mevlevîyye'nin de Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yani üç kıtada tesirinin olduğu bilinmektedir.

Son olarak iki bilgenin devlet ricâli tarafından gördüğü saygı ve ilgiden bahsetmek gerekir. Yesevî hayattayken de vefatından sonra da yaşadığı coğrafya hükümdarları tarafından büyük ilgi görmüştür. Örneğin, menkıbeye göre Yesevî isminin o zamanlarda hüküm sürmüş Yesevî adında bir hükümdara nispeten konulmuştur (Ahmed Yesevi, 1993). Emir Timur Yesevî'nin himmetinden istifade etmiştir. Hükümdar ona karşı duyduğu ihtiramından dolayı mezarının bulunduğu yerde türbe inşaatına emir vermiştir. Neticesinde örneği bulunmayan külliye hayat bulmuştur. Sonraki dönemlerde ise tarihi Kazak Hanlığı başkenti mertebesinde olan Yesi şehrindeki bu Türbe etrafında Kazakların ileri gelen bazı şahısları defnedilmiştir (Ahmed Yesevi, 2018: 52). Yesevî gibi Mevlânâ'ya da devlet ricâli tarafından değer verilmiştir. Örneğin Mevlânâ'nın Selçuklu hükümdarları tarafından sayıldığı bilinmektedir.

İlaveten vefatından sonra iki bilge mezarı etrafında inşa edilen külliye aynı zamanda hem ziyaretgâh, hem dergâh, hem mescit, hem medrese, yani hem ibadet ve zikir, hem eğitim merkezi olarak son asırlara kadar kullanılagelmiştir. Günümüzde ise Türkistan'daki Yesevî türbesi de, Konya'daki Mevlânâ türbesi de ziyaretgâh ve müze olarak halka hizmet sunmaktadır ve dünya çapında ziyaretçilerin ve iki mutasavvıfi sevenlerin büyük ilgisini çekmektedir. Aynı zamanda iki külliye de Türk-İslam dünyasının manevî merkezlerinden sayılmaktadırlar. Bununla birlikte Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nin bütün Türk dünyasından gelen öğrencilere eğitim sunmakta olduğu gibi Konya'daki Mevlânâ Kültür Merkezi de Mesnevî'yi dünya dilleri yanı sıra tüm Türk lehçelerine tercüme etmesi, Mevlana Değişim Programı'nın sunduğu imkânlar Yesevî ve Mevlânâ misyonlarının devam ettiğini göstermektedir. İki bilge adına düzenlenen çok sayıda sempozyum ve konferansların dünya çapındaki akademisyenleri bir araya getirerek bilgi ve tecrübe paylaşımında bulunulması ve ikisinin mirasını yeniden anlamlandırma faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlaması farklı coğrafyalar arasında kültürel ve bilimsel birlikteliği yol açmaktadır. Üstelik UNESCO Anma ve Kutlama Yıldönümleri Programı kapsamında 2016 yılını Ahmed Yesevî, 2007 yılını Mevlânâ yılı ilan etmesi² de zikri geçen bahisleri desteklemektedir. Aynı biçimde onların eserlerinin ve öğretilerinin tarih boyunca ve günümüzde geniş kitlelere yayılması ve onları etkilemesi de dikkat çekici bir husustur.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.unesco.org.tr/>

Kısaca iki mutasavvıf arasında birçok yönden ilişki kurulabilmektedir ki yukarıdaki değerlendirmeler bunu açıkça göstermektedir. Bu durum onların şaheserleri olan Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî için de geçerlidir.

3. Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî Arasındaki Benzerlikler

Muhteva açısından benzerlikler taşıdığından günümüzde birkaç eser Ahmed Yesevî'ye nispet edilmektedir. Dîvân-ı Hikmet ve Fakr-nâme'si ile birlikte iki tane Farsça yazılmış risalesinin de bulunduğu öne sürülmektedir (Eraslan-Tosun, 2016: 63).

Mevlânâ'nın da eserleri ise şunlardan ibarettir: Mesnevî, Dîvân-ı Kebîr, Fîhi Mâfih, Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât.

Karşılaştırmaya geçmeden önce bu eserlerden bahsedilmesinde fayda vardır. Dîvân-ı Hikmet, Ahmed Yesevî'nin söylediği sûfiyâne şiirlerinin mecmuasından ibarettir. Eserin orijinali bulunmamakla beraber, nüshaları arasında muhteva ve dil bakımından farklılıklar mevcuttur. Hikmetlerin net sayısını söylemek de zordur. Dîvân-ı Hikmet, ihtiva olarak başta münâcat, na'at ve dört halifeye methiye olmak üzere, İlahî aşk; Allah'ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tazimi ve sevgisi, onun şeriatı ve sünnetini, zühd ve takvâ, ibâdet, İslâm ahlâkı, İslâm menkıbeleri, âhiret, cennet ve cehennem tasvirleri, dervişliğin faziletleri, sûfiler kıssaları, zikir ve halvet mevzularını içermektedir. Hikmetlerin yazıldığı dilin hususunda farklı görüşler vardır, ama net bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin büyük bir kısmı 5-25 arasında değişen dörtlüklerden oluşmaktadır ve kafiye düzeni açısından koşmaya benzerler. Bununla birlikte bir kısmında gazel tarzı, Münâcat'ta ise mesnevî tarzı kullanılmıştır. Dîvân-ı Hikmet'in dil bakımından güvenilir bir nüshası yoktur. Bununla birlikte eserin hayli yazma nüshaları vardır (Ahmed Yesevî, 1993: 32-42). Hikmetler, 1878-1910 yıllar aralığında Kazan, İstanbul, Semerkand, Andican, Taşkent ve Ufa'da defalarca basılmıştır (Kenjetay, 2018: 131-150).

Hikmet kavramından bahsedilecek olursa “lügatte felsefe, adalet, ilim, hilm, peygamberlik, Kur'ân-ı Kerîm, İncil, veciz söz anlamına gelen “hikmet” kelimesi, amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilme denir. Türk tasavvuf geleneğinde tasavvufî şiirlere “hikmet” adı verilmiştir ve Dîvân-ı Hikmet buna bir örnektir.” (Cebecioğlu, 2014: 216). Dîvân-ı Hikmet'in genel kaynaklarından sayılan Kur'ân-ı Kerîm'de “hikmet” kelimesi tam yirmi yerde geçmektedir. Tefsirlerde ise “sünnet, Kur'ân'ı anlamak, nübüvvet, helal ve haramın beyanı ve vaaz” gibi anlamlar verilmiştir (Ebü'l-Berekât en-Nesefî, 1998). Allah'ın “hüküm ve hikmet sahibi” anlamına gelen “el-Hakîm” ismi de Kur'ân'da doksan bir defa gelmiştir. “Kur'ân'ın kendisine de Allah Teâlâ “Yâsîn. Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun ki” gibi dört yerde hikmetle vasıf getirmiştir ki, o yüce kitabın hikmetinin mazharlarından onun kendi beyanında ve hitabında indirildiği ortamı gözetmesi, keza o ortamda fenleriyle ve sınıflarıyla yaygın olan kelimelerin üslubunu takip etmesi, indirildiği makamlarda belagat gerekçelerini dikkate alması ve bununla eşsiz olmasıdır.” (Çiçek, 2019: 167). Bu bağlamda Ahmed Yesevî'nin Dîvanı'na da “hikmet” isminin konulması çok anlamlıdır, nitekim hikmetler de ibreti

bol olan bir eser ve söylendiğinde de muhatabı olan ortamın dil ve diğer özellikleri gözetilmiştir. Dîvân-ı Hikmet'in diğer bir önemli kaynağını teşkil eden hadisler de hikmetin önemine dikkat çeken "Hikmet müminin yitiğidir, onu bulduğu yerde alır" (İbn Mâce, "Zühd", 15) nev'inden rivayetler nakledilmiştir. Yesevî de bu geleneğe uyarak "hamdın ile hikmet söyledim" (Ahmed Yesevi, 2018: 72), "Cahillere değil sözüm, hikmet dolu" (Ahmed Yesevi, 2018: 84) demekle insanları hikmeti öğrenmeye ve elde etmeye teşvik eder.

M. Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eseri Yesevî araştırmalarında bu güne kadar yazılmış olan en itibarlı eser olmakla beraber Dîvân-ı Hikmet hakkında "mevzu itibarıyla çok basit ve az", "basit ve iptida", "öğretici" gibi bir takım olumsuz nitelermeler içermektedir. Son dönemlerde Türkiye'de Dîvân-ı Hikmet'i defalarca neşreden K. Eraslan ve H. Bice ise Köprülü'nün bu tür değerlendirmelerini doğru bulmamaktadırlar ve bazı hikmetlerin tasavvufi halk edebiyatının güzel örneklerinden olduğunu söyleyerek hikmetlerin aynı zamanda birçok önemli dersler ihtiva ettiğini savunmaktadırlar (Ahmed Yesevi, 2018: 28-30). Yesevî çalışmalarında büyük emek vermiş olan adı geçen akademisyenlerin her birinin görüşüne hak vermek gerekir. Zira Dîvân-ı Hikmet bir bakımdan herkesçe bilinen bilgileri içeren gayet sade ve açık manzumelerden oluşmaktadır ve daha çok halkı gafletten uyandırmayı ve bazı önemli hatırlatmalarda bulunmayı amaçlamış olmalıdır, diğer bakımdan ise özellikle günümüz insanı için ders olabilecek mahiyette içeriğinde çok sayıda isabetli tespitler mevcuttur.

Dîvân-ı Hikmet'in en belirgin özelliği de Arapça ve Farsça nüfuzunun oldukça güçlü olduğu bir dönemde Türkçe dile getirilmesidir. Bu işiyle Ahmed Yesevî, Türk irfan geleneğini başlatmıştır. Hikmetlerini Türkçe söylemesinin gerekçesi olarak halkın Arapça ya da Farsçadan fazla anlamadıklarını göstermiştir. Bununla birlikte kendisinin mezkûr dilleri bildiğini de belirtmiştir (Ahmed Yesevi, 2018: 182).

"Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde halkı iman konusunda şüphelere düşürecek, itikatları sarsacak özel imgelere, imalara rastlanmaz. Şeriat hükümlerine karşı bazen dikkatsizce hareket eden, cezbesi galip büyük bir kısım sûfilerden sadır olan ve onların zahir âlimleri tarafından suçlanmasına yol açan ve "şatahat" adı verilen söz ve ibareler Yesevî hikmetlerinde görülmez." (Ahmed Yesevi, 2018: 39).

Genel anlamda, Dîvân-ı Hikmet'te temel İslam bilgilerini, tarikat âdâbını, insana ait olumlu ve olumsuz vasıfları halka sade bir dille anlatılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak eserin orijinal nüshalarının bulunmaması, onun aidiyetinin tespit edilememesi ve hikmetler sayısının bilinmemesi bu konuda net bir sonuca ulaşılmada problem teşkil etmektedir. Durum böyle olmasına rağmen bu çalışmada hikmetlerin büyük bir kısmının Yesevî'ye ait olduğunu söyleyen genel kanaate uyulmuştur.

Mevlânâ'ya gelince çalışmada da esas alınan onun şaheseri kabul edilen 6 ciltlik Mesnevî adlı eseri 25 618 beyitten oluşmaktadır. Mesnevî'yi Mevlânâ söylemiş, Çelebi Hüsameddîn yazmıştır.

Mesnevî dünyanın birçok dillerine tercüme edilmiş, üzerinde çok sayıda şerhler yazılmıştır. Adını İslamî edebiyattaki her beyti ayrı kafiyeli bir nazım şekli olan mesnevî tarzından almaktadır. Bazıları Mesnevî’yi Farsçadaki Kur’ân olarak nitelemişlerdir. Mesnevî’de insandaki manevî hastalıkların ilacı, hikâyeler ve fıkralar içinde gizlenerek insaniyete sunulmaktadır. Başka bir deyişle, bu hikâyeler insanı gerçek mahiyetine ulaştırmayı amaçlamaktadır (Can, 2017: 373-383).

Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî ile ilgili getirilen bu bilgiler de esas alınarak bir nevi karşılaştırma yapıldığında bazı ilginç noktalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet’i eseri Defter-i Sâni olarak niteler. Her ne kadar Divân-ı Hikmet’teki bu “İkinci defter” ifadesini muhtemel “Birinci defter”in devamı olarak yorumlayanlar varsa da Kur’ân’ın bâtinî anlamını açıklayan eser olduğundan dolayı söylenmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim Pîr hikmetlerinde şöyle demektedir:

Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup

“İkinci defter” sözlerini açtım ben işte (Ahmed Yesevi, 2018: 59).

Aynı şeyi Mesnevî için de “Mağz-ı Kur’an” (Kur’ân’ın Özü ve Ruhu), hatta “Mesnevî-i Manevî-i Mevlavî Hest Kur’ân der Zebân-i Pehlevî” (Mevlânâ’nın Mesnevî-i Manevîsi Fars dilinde bir Kur’ân’dır) şeklinde söyleyenler bulunmuştur. İki eser de geniş kitleler üzerinde etkili olup birer feyz-i İlâhî olarak ilgi görmüşler. Ancak, Yesevî hiçbir zaman ve zeminde, kendisini, haşa “Ben ikinci Muhammed’im veya benim Hikmetlerim ikinci Kur’ân’dır” dememiştir. O, hikmetlerini şöyle niteler: “...Benim Hikmetlerim hadîs hazinesidir, ferman-ı Sübhan, Tüm Manası Kuran, inam-ı Allah’tır.” (Kenjetay, 2018: 131-150) Mesnevî’nin ön sözünde ise Mesnevî, “O, Allah’ın en büyük fıkıdır, Allah’ın en aydınlık yoludur ve Allah’ın açık delilidir... Kur’ân’ın açıklayıcıdır...” şeklinde nitelendirilir (Mevlânâ, 2017: 43).

Dîvân-ı Hikmet’e başlarken Ahmed Yesevî “Ey dostlar, kulak verin söylediğime” (Ahmed Yesevi, 2018: 62) ifadesini kullanmaktadır. Mesnevî’nin de ilk beytinin “Dinle” kelimesiyle geldiğini dikkate alırsak, iki bilge ilim öğrenmede dinlemenin önemine dikkat çektiği görülür.

Ahmed Yesevî, kendi hikmetleri için “aşk dükkânı” (Ahmed Yesevi, 2018: 66, 71, 106) ifadesini kullanır. Buna mukabil bilindiği üzere Mevlânâ, Mesnevî’sini “vahdet dükkânı” (Can, 2017: 377) olarak niteler. Ortak nokta da iki eserin ince manalar ve hikmetler dağıtan birer manevî dükkân oluşundadır. Müşterisi de dertli insandır.

Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet’i söylemekteki maksadını şöyle ifade etmektedir:

Sözü söyledim, her kim olsa cemâle tâlib

Canı cana bağlayıp, damarı damara ekleyip (Ahmed Yesevi, 2018: 59).

Yani canı cana bağlamak suretiyle her cemâl talep eden için söyledim, demektedir. Devamında

hikmetlerin dertli insanlar için olduğunu ve bu sebeple dertsiz insanlardan kaçtığını açıkça ifade eder. Aynı şekilde Dîvân-ı Hikmet'in diğer kısımlarında Ahmed Yesevî hikmetlerini cahillere değil gerçek âşıklara ve bilgelere söylediğini bildirmektedir. Üstelik Mesnevî'nin birinci cildinin ön sözünde bu husus şöyle açıklanmaktadır: "Temiz insanlardan, gerçeği sevenlerden başkalarının Mesnevî'ye dokunmasına müsâade yoktur." (Can, 2017: 378). Bir Mesnevî nüshasının dış kapağına şöyle yazıldığı da söylenmiştir: "Ben, Mesnevî'yi Hak âşıklarını göklerin tepesine çıkarmak için söyledim." (Can, 2017: 379).

Bu şekilde Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî söyleniş gayesi, muhtevası ve ilham aldığı kaynaklar yönünden de ikisinin Yesevî ile Mevlânâ'nın birleştiği görülür.

Sonuç

Farklı asırlarda farklı coğrafyalarda yaşayan ve eser veren iki önemli Türk mutasavvıfı olan Ahmed Yesevî ve Mevlânâ'nın hayatı, düşüncesi ve eserleri (Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî) hakkındaki benzerlik ve bazı farklılıkların incelendiği bu çalışmada iki mutasavvıf âlimin yetiştiği aile ortamı, ders aldığı hocalar ve aldığı tahsil açısından benzerliklerin olduğu gibi belli başlı içtimai ve dinî konularda sergilediği görüşleri itibarıyla de benzer noktaların olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber yaşadığı coğrafya ve muhatabı olduğu halk farklılığı onların eserlerinde kullandığı dil ve üsluba da yansıyor ve ayırım noktasına neden olmuştur. Ancak manzumelerindeki kaynak ve onların yazılışındaki amaç açısından bakıldığında ikisinin tekrar birleştiği göze çarpar. Aynı şey, onların kendilerinden sonra gelen kuşaklar üzerinde yarattığı manevî etki ve gördükleri ilgi için de söylenebilir.

Her iki mutasavvıf hakkında bilgi veren kaynaklardan anlaşıldığı üzere Ahmed Yesevî'nin hayatı daha çok menkıbelere dayanılarak aktarılırken Mevlânâ'nın hayatı ise onunla aynı vakitte yaşayan kişilerin rivayetlerine dayanılarak daha net bir şekilde bilinmektedir. Elbette böyle bir farkın olması, onların yaşadıkları coğrafyadaki yazılı ve sözlü kültürden kaynaklandığı söylenebilir.

Eserleri açısından genel olarak bakıldığında Dîvân-ı Hikmet ve Mesnevî arasındaki farklılıkları şu şekilde gösterilebilir: Dîvân-ı Hikmet Türkçe, Mesnevî Farsça söylenmiş; Dîvân-ı Hikmet'te göçebe ve kırsal kesime, Mesnevî'de şehir halkına hitap edilmiştir; Dîvân-ı Hikmet'in Ahmed Yesevî'ye ait olup olmadığı tartışma konusu olmakla beraber orijinal nüshaları bulunmamaktadır, Mesnevî ise Mevlânâ tarafından dile getirildiği kesindir ve asıl metinleri mevcuttur; Dîvân-ı Hikmet hacmi açısından büyük değildir, Mesnevî ise altı ciltten oluşan hacimli bir eserdir; Dîvân-ı Hikmet'e şerh yazılmamıştır, fakat Mesnevî'nin çok sayıda şerhi bulunmaktadır; Dîvân-ı Hikmet, hikâyeler içermemektedir, Mesnevî ise ibretli kıssalarla doludur. Aynı şekilde benzerliklerinden bahsedecek olursak, ikisi de aynı amaçla söylenmiş, yani halkı hidayete, dürüstlüğe çağırmak, insana kemâle ermesinde rehber olmak; ayrıca ikisi de ilâhî bir ilhamla, tecrübeye dayalı bir şekilde dile getirilmiştir, iki eserde de başta Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf ve evliyaullâh menkıbeleri olmak üzere İslam'ın asıl kaynakları esas alınmıştır.

Anlaşıldığı üzere Yesevî ve Mevlânâ arasında birçok noktada benzerlikler mevcuttur. Gerek düşünceleri gerek öğretileri farklı dil ve üslupla ortaya konulsa bile aynı değerleri yansıtmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed Yesevi (1993). *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2016). *Günümüz Aşk Yolcusuna Dîvân-ı Hikmet*. Haz. H. Bice, H Yayınları, İstanbul.
- _____ (2018). *Divan-ı Hikmet*. (Çev.) H. Bice, TDV yayınları, Ankara.
- Karamustafa, Ahmet T. (2017). Yesevilik, Melametilik, Kalendarilik, Vefâilik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu, *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler*, Merkez Repro Basım Yayın, Ankara.
- Aytaş, Gıyasettin (2017). Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde İnsan, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu, (Ed.) Ahmet Kartal, ss. 877-891, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Can, Şefik (2017). *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*. 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2009). *Mevlana Söyleşileri*. İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. OTTO Yayınları, Ankara.
- Çiçek, M. Halil (2019). *Uslubu'l-'azamati fi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Daru'l-Muktabas*, Beyrut.
- Ebü'l-Berekât en-Nesevî (2013) *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. El-Maktebe el-'Asriyye, Beyrut.
- Eraslan, Kemal (1989). *Ahmed Yesevî*, TDV İslam Ansiklopedisi.
- _____ (2018). Fakr-Name ve Özellikleri, *Hoca Ahmed Yesevi Seçme Makaleler*, (Ed.) N. Tosun, ss. 169-176, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal/ Tosun, Necdet (2016). *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Hasan, Nadirhan (2018). Hoca Ahmed Yesevî'nin Hocaları, *Kul Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed.) N. Hasan, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Hayati Bice ile Ahmed Yesevî ve Yesevilik üzerine (2019) <https://www.dunyabizim.com/soylesi/hayati-bice-ile-ahmed-yesev-ve-yesevlik-uzerine-h25802.html>, erişim: 10.03.2020
- İbn Mâce (1983). *Es-Sünen*. (Nşr.) M. Mustafâ el-A'zami, Riyad.
- Karaismailoğlu, Adnan (2005). *Mevlana ve Kültürümüz*. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.
- _____ (2004). *Vatan Etmek*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kenjetay, Dosay (2018). Hoca Ahmed Yesevî: Hayatı ve Tarihî Önemi, *Kul Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed.) N. Hasan, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- _____ (2018). Yesevilik Kültürünün Önemi, *Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Mektebinin Hocaları Uluslararası Panel Bildirileri*, ss. 131-150, Ankara.
- Kılıç, Cevdat (2018). Türk Yurdundan Anadolu'ya, Anadolu'dan Dünyaya Mevlana'nın Sunduğu Ahlaki Değerler, *Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Mektebinin Hocaları Uluslararası Panel Bildirileri*, ss. 91-116, Ankara.
- Köprülü, Fuat (1997) *Ahmed Yesevi*, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları.
- Mevlânâ Bibliyografyası* (2013). T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı.
- Mevlana (2017). *Mesnevi*. (Çev.) A. Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Savi, İnal Saime (2009). *Senâî*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

Temizkan, Mehmet (2010). Türk Dünyasında Mevlânâ ve Mevlânâ'nın Türk Dünyasında Tanıtılması Meselesi, *Dünyada Mevlânâ İzleri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* (13-15 Aralık 2007), Selçuk Üniv. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi (SÜMAM) Yayınları, Konya.

Tosun, Necdet (2013). *Yûsuf el-Hemedânî*, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.

Yeniterzi, Emine (2017). *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlana*. TDV Yayınları, Ankara.

Yesevî, İsmetullah (2018). *Kul Hoca Ahmed Yesevî*, (Ed.) N. Hasan, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, Ankara.